

Міленко Єрґович (1966, Сараєво) – один із найвідоміших сучасних письменників Балканського півострова. Автор трьох десятків книжок (поезія, проза, есеїстика, публіцистика), володар престижних літературних нагород, зокрема Центральноєвропейської премії «Ангелус», Премії ім. Меші Селімовича, Премії в галузі культури ім. Георга Дехіо, а також Премії ім. Еріха Марії Ремарка. Живе в селі на околиці Заґреба.

«Батько» – це, можливо, роман, а може, й есей чи мемуари. Написаний за правилами фікційної прози – однак те, про що Єрґович розказує у цій книжці, не є фікцією. У певному сенсі «Батько» є «малою історією» свого часу, способу, в який люди таїлися одне перед одним, суспільних укладів і традицій колишньої Югославії, родинної мімікрії й приватного пекла в домівках знатних громадян тієї фальшивої епохи. Розпочата наступного після смерті батька письменника дня, ця надзвичайна й захоплива книга розповідає про національні й приватні зради, про особисті конфлікти, що розгортаються на тлі війни на Балканах, про близькість і стіну між сином та батьком, про вибачення і те, що вибачити неможливо, про вмирання від мук і страху. Оповідь сина, який не любив свого батька, про батька, який не любив свого сина. Приголомшливо щира, мудра книжка.

ISBN 978-617-614-226-3

9 786176 142263

БАТЬКО

МІЛЕНКО
ЄРґОВИЧМІЛЕНКО
ЄРґОВИЧ

Міленко Єргович

БАТЬКО

З хорватської переклав Андрій Любка

УДК 82-94+93/94

Є 69

Єргович, Міленко

Батько / Міленко Єргович ; Пер. із хорв. Андрія Любки. –
Чернівці : Книги – XXI, 2019. – 192 с.

ISBN 978-617-614-226-3

Ця книжка є «малою історією» свого часу, способу, в який люди таїлися одне перед одним, суспільних укладів і традицій колишньої Югославії, родинної мімікрії й приватного пекла в домівках знатних громадян тієї фальшивої епохи. Єргович розповідає про себе, свою родину, свою країну, якої більше не існує, та про довгу дорогу від образи до прощення.

УДК 82-94+93/94

Видання здійснене за підтримки
Міністерства культури Республіки Хорватія, м. Загреб

Жодну частину з цього видання не можна копіювати або відтворювати в будь-якій формі без письмового дозволу видавництва.

ISBN 978-617-614-226-3

© Miljenko Jergović, 2010

© Книги – XXI, 2019, видання українською мовою

© Андрій Любка, 2018, переклад

© Анна Стьопіна, 2018, обкладинка

I

Помер мені батько.

У четвер задзвонив телефон, говорила жінка, з якою я познайомився давно, на літературному вечорі в Дубровнику, сказала, що зранку його поклали в лікарню.

Вона – сестра батькової дружини, з якою я ніколи не бачився.

Запитую, що з ним. Каже: діабет, і стверджує, що його шкіра всіяна меланомами, але їх не діагностовано. Крім того, має пролежні.

Каже: по обіді йду його провідати, десь біля другої, то зателефоную до вас, щоб ви з ним поговорили. Останніми днями він сам не свій.

Телефон дзвонить кілька хвилин по другій, я в автомобілі на дорозі до Великої Гориці. Звертаю на заправку «Тіфон», зупиняюся біля стійки для перевірки масла й підкачування коліс і піднімаю слухавку.

Вона каже: даю тобі *tata*. Чудно мені чути це слово, я не пов'язую його з собою, не вимовляв його принаймні тридцять років, відколи ввійшов у фазу статевого дозрівання.

Ледь упізнаю його голос. Він ніби перетворився на повітряну кульку, і наче хтось по ній топчеться, здавлює й силкується її пробити.

Мені здалося, що він верзе нісенітницю: тепер я зрозумів, чим були гітлерівські концентраційні табори, каже, це один із них.

Як ти? – питаю, ніби все нормально.

Я винен, каже, ніколи не міг тобі висловити всю свою вдячність.

За що?

За твої писання. За порядність.

Бережи себе, мусиш видужати, кажу йому збентежено.

Потім мовчимо, поміж нами гудить телекомунікаційний усесвіт, *гудять телеграфні дроти, король Петар нам каже іти*, – спадає мені на думку, і кажу: добре, тоді бувай, і бережи себе, мусиш видужати.

Після чого знову говорить вона, каже: ну ось, ви почувлися, з вами він був спокійнішим – наче його немає тут, у палаті, або ніби він відійшов туди, куди прямують, добряче змучившись, старці, про яких кажуть, що замість земних присудів мають пролежні.

У неділю вранці мене розбудила есемеска: *Добро вночі помер. Прийми наші співчуття.*

II

Ми не були близькими, хоча мені одвіку казали, що я викапаний він. Я народився, коли батько мав тридцять вісім років і був уже авторитетним сараєвським лікарем, якого слава й становище завчасно зістарили, але вже через дванадцять місяців, щойно я почав ходити, вже говорилося про нашу схожість: голова, чоло, очі, вираз обличчя... Дітвак, а вже настільки подібний до чоловіка середнього віку, таке, либонь, є лише в нас, на Заході не знають цього культу схожості або чогось на кшталт постійного сласного зачудування перед фактом, що дитина схожа на своїх батьків чи бодай на одного з них.

Я був викапаний батько.

На щастя, бо якби я був як мама, то постало б питання, хто ж мій батько.

З того питання починається наш довжиною в життя пошук різних ідентичностей, родинна і суспільна історія, кілька спільних і окремих оповідей, пронизаних війнами, як його старече тіло – метастазами; з питання «хто батько дитини?», яке ніколи не є риторичним і яке ставлять навіть тоді, коли відповідь на нього абсолютно очевидна, починається національно-визвольна боротьба разом із п'ятьма століттями під турками, декілька сербських бунтів і хорватське селянське повстання; якби не воно, це головне наше питання, яке зазвичай першою

ставить свекруха – а отож мати потенційного батька, або батька, чия історична й біологічна роль під питанням, – а потім питання розноситься, наче легенева чума, з подиху в подих, аж поки насамкінець не призведе до кровопролиття, більшого чи меншого, родинного чи національного, що завжди і споконвіку починалося в нас як найпримітивніша форма кризи ідентичності; якби не це питання, ми, по суті, й не знали б, хто ми і що ми, не відали б, що в цьому нашому балканському і центральноєвропейському світі, у цьому понурому католицькому задуп'ї, на дикому православному й ісламському заході, людей ділять на тих, що схожі на матір, і тих, що подібні до батька.

З тим, що на батька схожість завжди недостатня. Ця схожість усе життя мусить доводитися.

Група крові А розповсюдженіша за групу крові 0. Це означає, що вірогідніше дитина успадкує від одного з батьків А, ніж від іншого 0. Це найстаріший і найпримітивніший спосіб доведення батьківства. Не дай Боже, щоб дитина народилася з В, бо це значитиме, що її батько не є її рідним батьком.

Хоча моя мама А, а батько 0, я успадкував його Нуль.

Успадкував усі його нездорові нахили, вади й слабкості характеру, деякі товариські таланти, єдине; чим я виявився обділеним, а він мав із надлишком – хист до математики. Якби він призначив його мені й передав через гени, не писав би я цього і не займався своїми ідентичностями.

Тоді б моя ідентичність походила з математики, як деякі з його ідентичностей походили з математики. Він спеціалізувався на внутрішніх хворобах, був гематоонкологом, займався білокрів'ям і малював мені, ще коли я був дітлахом, схеми, з допомогою яких я мав розібратися в різновидах і природі лейкемії, а схеми ті,

як мені здавалося, були побудовані на математиці. Грип лікується вітаміном С, запалення горла – антибіотиками, а білокрів'я, з усіх недуг найстрашніше, лікується математикою. До певної міри це справляло мені втіху.

Спеціалізувався він колись давно у Варшаві на мікробіології, і хоча знав про мої одиниці з математики й фізики, і про багаторічні даремні приватні уроки в різних професорів, пропонував мені вивчати мікробіологію, оскільки за мікробіологією – майбутнє. У всьому іншому я був викапаний він, але в тому, що б мене змінило і з чим я, припускаю, жив би тепер в якомусь Бостоні, Чикаго чи Торонто, не цікавився сербами і хорватами, бачив сні англійською чи французькою, а не цією калічою мовою, що також має проблеми з ідентичностями, – цим мене батько мій обділив. Без його провини, ясна річ.

Лише в цьому не було його провини. У всьому іншому він був мені винен. А оскільки я викапаний він, то, звинувачуючи його, я звинувачував себе.

III

Батько з матір'ю розійшлися невдовзі після мого народження.

Офіційно, перед судом, вони розлучилися кількома роками пізніше. Тоді вона відмовилася від його прізвища, яке колись додала до свого, сподіваючись, що в такий спосіб зможе розпочати ще одне життя.

Він довго не погоджувався на розлучення. Одного разу, коли прийшов нас провідати, побачив на терасі горщик із триколірними фіалками, які посадила бабуся.

Такі й ми будемо мати у своїй квартирі, сказав він моїй мамі, а вона розчервонілася від люті, але не сказала нічого.

Тоді вони вже довго були розлученими.

У той час він навідував нас щотижня, зазвичай по п'ятницях. Раз на місяць приносив аліменти. Під столом відраховував гроші, що неабияк нервувало бабусю, яка казала, що пани ніколи не лічать гроші під столом, а потім клав їх у зіжмаканий блакитний конверт.

У внутрішній кишені піджака у нього був цілий стосик блакитних конвертів для аліментів. І цю схильність я від нього успадкував: кишені мої переповнені незрозуміло чим, переважно речами, що одного разу мені знадобилися, але потім я їх ніколи не викидаю.

Потім той блакитний конверт він клав на креденс, під грецьку вазу, дешевий сувенір, який нам колись від когось дістався.

У тому залишанні аліментів було щось водночас дуже конспіративне і дуже офіційне.

Так виглядала друга моя важлива ідентичність: дитина розлучених батьків.

Я не відчував її занадто інтенсивно, але моя мама – так. Завдяки мені вона була матір'ю-одиначкою. Так годилося називати її в ключі коректності нашого соціалізму.

У традиційному ключі вона була розлученкою.

Наше суспільне життя, майже всі його елементи, було з цих двох ключів складене, або – кажучи образніше – за допомогою них щоденно відмикалося. Наш соціалізм, хоча ми й хвалилися його *людським обличчям* і казали, що він у нас на *міру людини*, та й нині вважаємо його ліберальнішим за всі інші східноєвропейські соціалізми, насправді був якоюсь дивною сумішшю «Напрямок розвитку соціалістичного самоврядування» Карделя¹ та епічної народної поезії про королевича Марка і його митарства з турками.

Я добре пам'ятаю, як мені у віці п'яти-шести років звучало слово *розлученка*. *Розпущена* жінка – як про дітей, що ними ніхто не опікується, яких ніхто не виховує й не навчає, говорилося *розпущені*, аж поки не виб'ють комусь ока пострілом із рогатки чи не обчистять придорожній кіоск і за це не потраплять у *виправний інтернат*. А отже, й на розлучену жінку чекав виправний будинок, тож коли хтось мою маму називає розлученкою, то це все одно, що він говорив би про

¹ Едвард Кардель (1910–1979) – один із найважливіших югославських політиків, соратник Йосипа Броза Тіто, теоретик «особливого шляху» югославського комунізму (тут і далі – прим. пер.).

дітвака, який ледь не вибив комусь око пострілом з ро- гатки.

Так епічне слово *розлученка* звучало в часи, коли я його вперше почув. (Я не згадую це із сентиментальних мотивів, щоб описати, як почувався, коли вперше хтось сказав так про мою маму, бо таких мотивів не існує; я почувався цілком добре, для мене це не мало жодного значення. Повертаюся до дитячого розуміння слова, бо сьогодні воно здається мені найкращим і найвлучнішим, тож якщо я за чимось і жалкую, то за втраченим минулим, коли я розумів слова в дитинний спосіб.)

І справді, хто б тоді не назвав мою маму розлученкою, на думці мав саме це значення слова, яке так добре вловлювало дитяче вухо.

Але її це не робило нещасною. Вона була *людиною праці*, а бути жінкою-людиною праці означало бути *мученицею*. Якоюсь новозавітною, що Ісусу робила добро, а всі її вважали курвою.

Поза цим вона була матір'ю-одиначкою, що на соціалістичному жаргоні, виразніше, ясна річ, ніж у суспільній градації, звучало незвично важливим і вартим похвали. То була одна з тих неформальних ролей, що частенько були більш пробивними за формалізоване суспільне становище. Матір-одиначку вважали ледь не людиною майбутнього, матері-не-одиначки, відтак, могли почуватися трохи незручно, адже вони були ніби недостатньо матерями і недостатньо соціалістичними, як і, скажімо, люди праці та громадяни, що не були шахтарями чи *працівниками безпосередньо виробництва*, були на свій лад недостойні шляху до комунізму. Це аж ніяк не означає, що в соціалізмі матері-одиначки мали бодай якісь привілеї – та де там, вони ж були розлученками, сиріч старозавітними курвами, – як не мали їх шахтарі і працівники безпосередньо виробництва. Їхня роль була

міфічною й легендарною, як, наприклад, бідняків у Біблії і громадських спільнотах, що на цю книжку покликалися так, як ми на Маркса: бідняки потраплять у Царство небесне, як і матері-одиначки й шахтарі у комунізм. Решта своє земне життя проведе у гріху, щаслива й задоволена, а передусім ідеологічно правильна, з надією й вірою, що на тому світі шахтарям і розлученкам буде ліпше за них.

У нашому соціалізмі існував певний різновид тихого культу розлучень. Вони були виявом обіцяної громадянської свободи, завдяки їй наше суспільство, *найсправедливіше з усіх*, відрізнялося від буржуазних суспільств, що трималися церковного закону, згідно з яким одного разу укладений союз між чоловіком і жінкою може бути розірваним лише в екстремальній ситуації, якою є, наприклад, еректильна дисфункція.

Розлучаючись, пари в соціалізмі робили щось суспільно корисне, кидали виклик традиції і споживали свободу. Звісно, потреба в цій свободі з'являлася як наслідок менших чи більших приватних труднощів, сварок і нещастя, але це вже не стосувалося соціалістичного суспільства.

Як не стосувалося й мене, дитини розлучених батьків.

Ніколи про їхнє розлучення я не розмірковував як про біду чи нещастя. Вірогідно, також і з тієї причини, що мені з малих літ діяло на нерви те мамине биття в груди – матір-одиначка. З дитячою жорстокістю, від якої більшої жорстокості немає аж до Пола Пота, я вважав, що їй настільки залежало на розлученні, на відмові від батькового і мого прізвища тільки для того, щоб стати матір'ю-одиначкою.

IV

Батько народився 1928 року в Сараєві.

Його мати, Штефанія Єргович, мала п'ятьох сестер і брата, на два роки молодшого за мого батька. Їхній батько Марко Єргович, за місцем праці листоноша, у Сараєво переїхав із села Личко Лешче. Був пристрасним картярем. Міг усеньку зарплату спустити на кості, карти і лотерею, тож до наступної виплати часто голодувалося. Вони були справжніми злидарями в місті, де не мали родичів, що могли б їх бодай нагодувати.

А потім трапилося диво, і Марко Єргович виграв у лотерею.

То був найбільший лотерейний виграш в історії Сараєва, найбільший у тогочасній, щоправда, короткій, історії Королівства сербів, хорватів і словенців. Про це писали всі газети, прадід Марко роздавав інтерв'ю, його слава ширилася до Белграда й Загреба. Війна давно минула, а навіть у сімдесяті роки, за часів мого дитинства, ще жила в місті пам'ять про листоношу Марка, який виграв цілий статок у лотерею.

За частину тих грошей він купив два будинки. Знаю, що один із них був під Бистриком.

Кілька наступних місяців, а може, й цілий рік добре й багато жилося у домі Єрговича.

Моя баба Штефанія, тоді мала дівчинка, забажала фортепіано. Батько купив фортепіано, хоча донька не була музичною.

Марко Єргович швидко програв решту грошей, а тому й один за другим будинки.

Знову були злидарями, але тепер ще гіршими, згірчені втратою і живою пам'яттю про те, як то мати щось, як бути багатим, цінованим і авторитетним.

Може, я вигадую, але мені здається, що мою бабу Штефанію якраз ця пам'ять зробила злою на все життя і що схильність діда Марка до азартних ігор, разом із тим нещасним виграшем у лотерею, мала важливий вплив на формування характеру мого батька, що вони визначили його долю, а частково – й мою.

За кілька років до війни одна із сестер втекла з дому, щоб вийти заміж за високопосадовця з пошти, учасника боїв на Солунському фронті й кавалера Зірки Карагеоргієвича другого ступеня Будимира Димитрієвича. Звати її було Меланія, а я хлопчаком називав її тіткою Мілою. З усієї батькової родини найближчими мені були тітка Міла і дядько Будо.

Решта сім'ї була шокована втечею Меланії, але ще більше тим, що вона вийшла за серба. Довгі роки, з Другою світовою включно, вони не хотіли нічого знати про неї та її чоловіка.

Були згірклими католиками.

Частину їхньої ерговичівської згірклості, здається мені, я успадкував і часто даремно пробую її в собі придушувати.

Ця людська риса, сповнена важкими, мов олово, жалощами до самого себе, кожну річ, кожну погідну і ясну життєву мить згірчує впевненістю, що хтось тебе

кривдить, що тебе не цінують за твоїми заслугами і врешті-решт, що навколо себе ти нікого більш нещасного й безталанного не бачиш. Так псується власне життя, мучить і розчаровує близьких; так залишаєшся сам, адже зі згріклими важко жити. Це я про себе знаю, і це також моя ідентичність.

При цьому моя згріклість не має ідеологічного коду, або ж мені лише здається, що не має, тимчасом як їхній був християнським і католицьким, стосувався небесної, а не лише земної несправедливості, й утіху і втілення легко знаходив у шовінізмі. Зрештою, то були двадцяті й тридцяті роки в орієнтальному Сараєві, на самому кордоні римського християнства, в місті напрочуд живих і кривавих антагонізмів, але також живої народної впевненості, що євреї розіп'яли Ісуса Христа, а всі православні назагал розкольники, схизматики і безбожники.

Мій сердешний прадід, типовий виходець з регіону Лика, що в карти програв щастя свого дому, не міг з цього приводу бути озлобленим на себе, був натомість озлобленим на євреїв і православних. Перші підняли руку на Сина Божого, а другі вкрали його доньку, тож хіба все не ясно як білий день?

V

Баба Штефанія була закохана в сараєвського просвітника, співвласника приватної школи (в якій, серед іншого, навчали і про буддизм), впевненого, що масова освіта ошчасливить світ. Його звали Джорджо Відович, і разом із братом Міленком він був однією із сараєвських легенд міжвоєнтя, доброю партією для дівчини з дому бідняків.

Але Джорджо, вочевидь, Штефанію не любив. Наче в якійсь соціальній п'єсці для темної публіки, він швидко її використав, зробив дитину і втік з її життя.

Сараєво – мале і вузьке місто, затиснуте між горами, тож справіку здається, що кожен кожного знає і що люди щоденно зустрічаються. Але до кінця життя, а помер він у дуже глибокій старості, в шістдесятих, діду Джорджові вдалося більше не зустріти ані Штефанію, ані її сина, мого батька Доброслава.

Коли я про це думаю, мені буває його жаль.

Але не мого батька, який ріс без батька, а діда, що мусив пильнувати якими вулицями і о якій порі ходити. Я відчуваю його живе страждання, що Сараєво настільки вузьке місто.

VI

Ображена й ошукана, баба Штефанія з початком війни дочекалася кращих і справедливіших часів.

Велика вірниця й парафіяльна активістка, притому ще й палка хорватка, якій більшість своїх життєвих при-нижень вдавалося вплести в історію про королівство во-лоських пастухів і свинопасів Карагеоргієвичів² і з то-го тішитися, мусила бути в захваті, коли в останні два тижні квітня 1941 року проголошена на католицький Ве-ликдень Незалежна Держава Хорватія³ розширилася на Сараєво й далі, на східну Боснію.

Був то, припускаю, пік її життя, та мить, що більшості людей і не тряпляється, коли людина, хай і на коротко, опиняється в чарівному світі Попелюшки, в якому дині стають каретами, а миші – сірими кіньми.

2 Карагеоргієвичі – сербська князівська, а пізніше королівська династія, яку заснував лідер сербського повстання проти Османської імперії Георгій Петрович (Карагеоргій); він походив із бідної селянської родини.

3 Незалежна Держава Хорватія (НДХ) – маріонеткова держава, що існувала під протекторатом фашистської Італії та нацистського Райху в 1941–45 рр. До її складу входили території сучасних Хорватії, Боснії і Герцеговини та частини Сербії, де було встановлено фактично окупаційний режим. У державі панувала диктатура на чолі з Анте Павеличем, діяли концентраційні табори, відбувалися масові етнічні чистки. Владу в країні становили хорватські націоналісти (усташі) та Католицька церква.

Кінець безкоштовного уривку. Щоби читати далі, придбайте, будь ласка, повну версію книги.